

The Manifestations of Religious Themes in the Religious Poetry of Hamidreza Baraghi and Contemporary Mourning Ceremonies

Fatemeh Maleki ^{*1}, Mehdi Mohammadi ², KhadijehSafari kandsari ³

^{*1} (Corresponding author) Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Payame Noor University, Tehran, Iran. f.maleki@pnu.ac.ir

² Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Payame Noor University, Tehran, Iran. mehdi.mohammadi@pnu.ac.ir

³ Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Payame Noor University, Tehran, Iran. safari_kh@pnu.ac.ir

Article Info

Research Article

Issue 58

Volume 22

Page 119 to 134

Submission Date: 2023/06/21

Review Date: 2024/04/05

Acceptance Date: 2024/05/25

Publication Date: 2025/06/22

Keywords

Didactic Themes,
Religious Poetry,
Mahabbat (Love/Devotion),
eyed Hamidreza Baraghi.

Cite this article

Maleki, F. , Mohammadi, M. and Safari kandsari, K. (2025). The Manifestations of Religious Themes in the Religious Poetry of Hamidreza Baraghi and Contemporary Mourning Ceremonies. *Islamic Art Studies*, 22(58), 119-134.

[dorl.net/dor/20.1001.1.
*****.****.***.*/](https://dorl.net/dor/20.1001.1.*****.****.***.*/)

[dx.doi.org/10.22034/IAS.
.2024.403515.2222](https://dx.doi.org/10.22034/IAS.2024.403515.2222)

ABSTRACT

Didactic poetry has an ancient background in Persian literature, and religious poetry is one of its types. This branch of poetry has flourished more in recent decades and is recognized in the Persian literary heritage under titles such as religious literature, devotional literature, occasional literature, and the like. Religious poetry also has a clear manifestation in the mourning ceremonies of the contemporary period. Religious teachings constitute the most fundamental themes of didactic poetry. Its purpose includes education and upbringing within the framework of wisdom and ethics, which is expressed in an artistic language. This research, conducted through a descriptive-analytical method, examines the didactic themes in the religious poems of Seyyed Hamidreza Baraghi and the art of "Ta'zieh" to demonstrate the wide spectrum of the presence of this type of poetry, which includes monotheistic poems, religious praise and eulogy, and religious elegies in Baraghi's poetry. In Baraghi's poems, beauty, skill, and thought in teaching are beautifully intertwined; this process is accompanied by religious thought and values. One of the advantages of Baraghi's poetry is that it connects with diverse religious tastes and temperaments and is highly effective in strengthening the concept of *mahabbat* (divine love/loving devotion) – a *mahabbat* that is accompanied by *ma'rifat* (gnosis/spiritual knowledge) and arouses the emotions of the audience. This style of poetry also plays an important role in contemporary mourning ceremonies centered on Ta'zieh.

Research Objectives:

1. Introduction and explanation of the components of religious poetry.
2. Recognition of the manifestations of religious themes in the poetry of Seyyed Hamidreza Baraghi and contemporary mourning ceremonies.

Research Questions:

1. How are the mechanism, mindset, and language of the poet in expressing religious themes?
2. How are the manifestations of religious themes manifested in the poetry of Seyyed Hamidreza Baraghi and contemporary mourning ceremonies?

Introduction

Didactic poetry holds an ancient background in Persian literature, and a significant portion of the works of early poets was dedicated to this type of poetry. Although, from the perspective of literary genres, religious poetry is considered a type of didactic poetry, its presence is distinctly felt across all major poetic genres, from epic and mystical literature to didactic poetry, even lyrical poetry. Consequently, in the blending of literary genres, an aspect of this mixture is often linked with didactic literature. "The primary intention and goal of this type of literature is to show the right path and warn against the wrong path through effective expression" (Rabeie et al., 1398: 162). Didactic literature is one of the oldest literary genres, aiming to educate and guide humanity (Karimian et al., 1398: 162). Its main purpose is to explain knowledge (both practical and theoretical) to the reader or to present religious, moral, and philosophical issues in a literary form blended with elements of rhetorical embellishment. In some of these works, literary elements and motifs are prominent, while in others, they are less pronounced (Eskandari and Mubarak, 1399: 2). Didactic literature has both general and specific types. In its specific sense, the text in question teaches particular knowledge, such as native grammar or vocabulary, etc. The general sense, which is more common than the specific, deals with stating moral, mystical, religious, social, and other issues (Mohseni Nia et al., 1399: 125). In didactic literature, education must be a priority, and this education should in some way lead to self-knowledge and a worldview. Utilizing these two categories enables a better recognition of truths and an understanding of the strengths and weaknesses of many phenomena. Religious literature is part of our religious literature and encompasses the majority of themes found in didactic literature.

Hamidreza Baraghi was born in Mordad 1362 (July/August 1983) in the holy city of Qom. Having inherited his poetic talent from his grandfather, he composed his first poems at the age of fifteen and benefited from the works of Qeysar Aminpour in this path. In the holy city of Qom, a city of knowledge and jurisprudence, commensurate with its cultural environment and religious context, the art of "Ta'zieh" is given more importance than in other cities. The national art of "Ta'zieh," with its Islamic themes, has a completely Iranian root several thousand years old. Iranians, who used *Shahnameh-khani* (recitation of the Book of Kings) and *Naqqali* (storytelling) to present themes of epic pride, from the Buyid era onwards, performed *Ta'zieh-khani*, reenacting the sorrowful narrative of the event of Karbala, an art that has continued to this day. However, Baraghi, who grew up in this environment, is not merely a eulogist or elegy reciter for the Ahl al-Bayt; rather, by employing familiar elements, he connects the audience's mind to a specific event or incident.

Baraghi, a contemporary Iranian poet, has praised the Imams with a different and impactful expression. He conveys concepts indirectly through simple language and pleasant expression, which is one of the merits of his poetry. Terms such as citation, incorporation, and allusion are characteristics of Baraghi's poems; these formations are evident in the fresh structure of his poetry. His poetry, due to its lyrical nature, effectiveness, and transmission of emotions and feelings, encompasses a wide range of audiences. The distinguished features of his poetry in terms of coherence and theme creation, through the creation of enduring and valuable examples, form a rich treasure expressed with an impassioned tone. Religious poetry itself is a type of didactic literature, intertwined with religious content, propositions, and the religious beliefs of the people. Its structure includes frameworks such as the Qet'eh, Tarkib-band, Tarji'-band, and a small share of Ghazal. In Baraghi's religious poems, the description of the character of Imam Reza (peace be upon him) is the focus of this poet's attention, directed towards yearning, infatuation, and immersion in the majesty and grandeur of the Imam, and he expresses his inner feelings and emotions through literary style (Mohammadi et al., 1394: 59). One of the methods of proving the truthfulness of events and historical incidents includes everything from the birth of Imam Ali (peace be upon him) to the event of Ghadir Khumm (Nemat-i Qazvini and Abdi, 1397: 124).

Religious literature, with its extensive and diverse branches, can be classified into genres such as didactic and wisdom literature, and in some cases, lyrical poetry. This classification, however, ultimately falls within the domain of didactic poetry when poetic works possess a didactic burden. A significant portion of didactic literature is associated with religious literature, and fundamentally, religious literature in all the world's literary heritages is, in a way, intertwined with religious content, propositions, and beliefs. Therefore, to access the didactic values in religious poetry, addressing religious themes and, ultimately, didactic poetry seems inevitable. The scope of religious beliefs is very broad, and if we look at it from a literary perspective, one general subject enjoys a special status above all: religious poetry. A brief glance at the themes of religious poetry reveals that in this vast domain of taste and thought, everything sacred, revered, sublime, and beautiful is praised, while all that is improper, vicious, and leads to human moral decline is condemned and denounced.

There is not much research available on the poetry of Hamidreza Baraghi. Askari Pirboluti (1400) in his thesis titled "Examining and Analyzing Defamiliarization in the Poems of Seyyed Hamidreza Baraghi" believes that Baraghi, with his literary power and unique initiative, has created combinations that have significantly impacted the beauty of his works. The harmony of consonants and vowels and the abundance of various types of repetition direct the reader's mind to the phonetic value of his poetry

and impress the pleasant melody of the words' music upon the reader's ear and soul. Heidari (1395) in his thesis titled "Examining Form and Meaning in the Poetry of Seyyed Hamidreza Baraghi" concludes that Baraghi is a young religious poet who has managed to attract a large audience, both general and specific, with his "language understandable to the public yet appealing to the elite." While using traditional forms and themes, his novel perspective, imagery, and innovative thematic constructions give a special attractiveness to religious poetry. Arj (1396) in his thesis titled "Analysis and Comparison of Intellectual and Imagistic Aspects in the Poems of Saeed Biabanaki and Hamidreza Baraghi" acknowledges that themes of Ashura, Fatemi, Alavi, Mahdavi, and the Sacred Defense exist in the poetry of both poets; however, Biabanaki, in addition to these subjects, has also written poetry in the areas of social criticism, satire, and romantic themes. Another point is that Biabanaki's perspective on the event of Ashura is different; he is more of a critic of the superficialization of Ashura thought and mere satisfaction with the appearances of this event than a describer. Mohammadi et al. (1394) in their article titled "A Comparative Study of the Image of Imam Reza (AS) in the Poetry of Da'bal Khaza'i and Seyyed Hamidreza Baraghi" believe that many common concepts such as expressing the status and position of the Imam (AS), hope, grief and sorrow, seeking intercession, and generosity and forgiveness can be seen in the poetry of both poets.

Regarding religious poetry, some items can be mentioned as research background; for example, Khodamard (1398) in his thesis titled "Pathology of Contemporary Iranian Religious Poetry" states that one of the weaknesses and damages inflicted upon contemporary Iranian religious poetry is weakness in thought, message, and content. The spirit of religious art and literature lies in its message and content; and the religious poet must pay special and particular attention to this important matter. A sublime message also demands sublime content and language. Inappropriate and impractical language leads to the degradation of the work's thought, concept, and message. Nourian and Kherdmandpour (1393) in their article titled "Didactic Themes in Religious Poetry" try to discuss the definition of religious poetry, the prominent characteristics of this type of poetry, the themes of religious poetry from a didactic perspective, and didactic ideas in various types of religious poetry. They aim to show the wide spectrum of the presence of this type of poetry, which includes monotheistic poems, religious praise and eulogy, and religious elegies in Persian literature, and to examine these kinds of poems through the lens of didactic literature.

Conclusion

Didactic literature represents a significant literary genre that conveys educational matters through a delicate and emotional expression. This language is artistic and creative, interacting with diverse tastes and temperaments, and encompasses a broad spectrum of religious and devotional works. In religious poetry, alongside educational and didactic themes, the poet navigates a fine line. Should they employ their imaginative power in a way that alters or transforms the subject matter, they must answer to history, historians, and a populace who have understood the event through a historical mindset for centuries. Therefore, imagination must be blended with the truth of the event, such that the core of the matter remains intact, yet the poet's perspective and imagination should be capable of inviting the audience to view the event through their own lens. Baraghi possesses this ability to narrate a pleasing and impactful story for his audience through the flexibility of language, imagination, and emotion.

Persian-speaking poets have long held religious poetry in high regard. In the contemporary era, especially after the Islamic Revolution, religious poetry experienced an upward trajectory and underwent transformation in both form and content. Regarding the expression of didactic themes in Baraghi's poetry, it can be said that Baraghi resorts to allusions in his poems, a feature indicative of his study and mastery of religious sources, including the Holy Quran and Hadiths, which adds value to his poetry. Baraghi benefits from a literary style. In his poetry, the faculty of imagination claims a greater share, bestowing a distinctive beauty upon his compositions.

In composing religious poems, Baraghi employs a novel approach, including: his artistic references enhance the beauty of his poetry, and the poet's fresh perspective on poetry, along with poetic digressions into historical events, makes the narratives appealing to the audience. By utilizing didactic themes such as repentance, trust in God, humility, and patience, alongside incorporating Quranic verses and Hadiths, Baraghi has created poetry that is more accessible to the general public.

References

The Holy Quran

Afsiabpour, Ali Akbar. (2012). "The virtue of patience in didactic literature". *Research Journal of Didactic Literature*, 4(16), 103-129. [In Persian]

Akrami, Mir Jalil; & Khakpour, Mohammad. (2011). "Critique and analysis of neo-classical poetry before the Islamic Revolution". *Research on Mystical Literature (Gohar-e Goya)*, 5(3), 33-56. [In Persian]

- Barghi, Hamid Reza. (2019). *Storm of words* (24th ed.). Fasl-e Panjom Publishing. [In Persian]
- Barghi, Hamid Reza. (2019). *Yahya* (8th ed.). Fasl-e Panjom Publishing. [In Persian]
- Barghi, Hamid Reza. (2021). *Qibla inclined toward you* (17th ed.). Fasl-e Panjom Publishing. [In Persian]
- Barghi, Hamid Reza. (2021). *Rogh'eh* (10th ed.). Fasl-e Panjom Publishing. [In Persian]
- Ebn Monavvar, Mohammad. (1981). *Asrar al-Tawhid fi Maqamat al-Sheikh Abi Sa'id Abi al-Kheir* (Edited by Zabihollah Safa). Ferdows Publishing. [In Persian]
- Eskandari Sharafi, Farshad; & Mobarak, Vahid. (2020). "Representation of ethical and didactic themes in Panj Ganj of Emad Faqih Kermani". *Research Journal of Didactic Literature*, 47, 132-170. [In Persian]
- Goharin, Seyed Sadegh. (1989). *Dictionary of words and expressions in Masnavi*. Zovar Publishing. [In Persian]
- Hojviri, Abolhasan Ali ibn Osman. (2004). *Kashf al-Mahjub* (Edited by Mahmoud Abadi, 2nd ed.). Soroush Publishing. [In Persian]
- Karimian, Maryam; Mehraban Ghazalhesar, Javad; & Ashrafzadeh, Reza. (2019). "Analysis of didactic literature from other literary types of the 14th century (poetry)". *Research Journal of Didactic Literature*, 11(42), 161-204. [In Persian]
- Mohaddesi Khorasani, Zahra. (2009). *Religious poetry and the impact of the Islamic Revolution on it*. Ashura Cultural Complex. [In Persian]
- Mohaghegh, Javad. (1979). *O Creator*. Hejrat Publishing. [In Persian]
- Mohammadi, Majid; Azizi, Kobra; & Mirzaei, Farokhnda. (2015). "Comparative study of the image of Imam Reza (AS) in the poetry of Da'bal al-Khuzai and Seyed Hamid Reza Barghi". *Comparative Literature Research*, 20, 59-82. [In Persian]
- Mohseni Nia, Nasser; Abolghasemi, Mohsen; & Sadrai, Raghieh. (2020). "Analysis of didactic teachings in the prominent mystical and Sufi works of Hakim Molla Abbas Ali Kiyavan Qazvini". *Research Journal of Didactic Literature*, 12(45), 128-163. [In Persian]
- Motahari, Morteza. (1989). *Collected works*. Sadra Publishing. [In Persian]
- Nematī Qazvini, Masoumeh; & Abdi, Rana. (2018). "Ghadir from the perspective of Iraqi religious poetry with emphasis on poems by Seyed Reza Mousavi Hindi, Abdol

- Mohsen Abolhab, Ahmad Vae'eli, Seyed Jamal Golpayegani". *Alavi Research Journal*, 9(2), 119-141. [In Persian]
- Nourian, Seyed Mahdi; & Kherdmadpour, Masoud. (2014). "Didactic themes in religious poetry". *Research Journal of Didactic Literature*, 6(23), 18-38. [In Persian]
- Qushayri, Abolqasem Abdolkarim ibn Hawazan. (2009). *Risalah Qushayriyah* (Translated by Abu Ali Osmani, Edited by Badiozzaman Forouzanfar, 10th ed.). Elmi va Farhangi Publishing. [In Persian]
- Rabiei, Hojatollah; Khorasani, Mahboubeh; & Rashidi Ashjerdi, Morteza. (2019). "Study of the manifestation of didactic literature in the poetry of Akhavan Sales". *Research Journal of Didactic Literature*, 11(41), 161-180. [In Persian]
- Sadeghnia, Mehrab; & Rabbani, Mohammad Ali. (2014). "Functional analysis of Muharram mourning ceremonies in post-revolution Iran". *Shiite Studies Journal*, 1(1), 73-90. [In Persian]
- Salehi, Peyman; & Soheili Gilani, Sohrab. (2016). "Ashura and Imam Hussein (AS) in contemporary Persian and Arabic poetry". 1(2), 123-151. [In Persian]
- Zarghani, Mehdi. (2008). *Perspective of contemporary Iranian poetry* (3rd ed.). Sales Publishing. [In Persian]
- Zarrinkoob, Hamid. (1979). *Perspective of new Persian poetry*. Tos Publishing. [In Persian]

جلوه‌های مضامین مذهبی در شعر آیینی حمیدرضا برقی و سوگواری‌های معاصر

فاطمه ملکی^۱ ID، مهدی محمدی^۲ ID، خدیجه صفری کندسری^۳ ID

*^۱ (نویسنده مسئول) استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران، f.maleki@pnu.ac.ir

^۲ استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران، mehdi.mohammadi@pnu.ac.ir

^۳ استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران، Safari_kh@pnu.ac.ir

چکیده

شعر تعلیمی، پیشینه‌ای کهن در ادب فارسی دارد و شعر آیینی را یکی از گونه‌های آن است. این قسم از شعر در دهه‌های اخیر از رونق بیشتری برخوردار بوده و آن را در میراث ادبی گذشته فارسی با عنوان‌هایی همچون ادبیات دینی، ادبیات مذهبی، ادبیات مناسبتی و مانند این‌ها می‌شناسیم. شعر آیینی نمود آشکاری نیز در سوگواری‌های دوره معاصر دارد. آموزه‌های دینی بیشترین بن‌مایه‌های شعر تعلیمی می‌باشد. هدف از آن تعلیم و تربیت در بستر حکمت و اخلاق را شامل می‌شود که البته به زبانی هنرمندانه بیان می‌گردد. در این پژوهش که با روش توصیفی-تحلیلی انجام پذیرفته به بررسی مضامین تعلیمی در اشعار آیینی سید حمیدرضا برقی و هنر «تعزیه» می‌پردازیم تا طیف گسترده حضور این قسم از شعر که دربرگیرنده سروده‌های توحیدی، مدح و منقبت مذهبی و سوگ سروده‌های مذهبی در شعر برقی است، را نشان دهیم. در اشعار برقی به زیبایی، مهارت و تفکر در تعلیم با هم پیوند خورده؛ این فرایند با اندیشه و ارزش‌های دینی همراه است. از مزایای شعر برقی آن است که با سلیقه‌ها و روحیات گوناگون مذهبی ارتباط برقرار کرده و در تقویت مسئله محبت، بسیار اثرگذار می‌باشد؛ محبتی که با معرفت همراه است و عاطفه مخاطب را برمی‌انگیزد. این سبک شعر در سوگواری‌های معاصر با محوریت تعزیه نیز نقش مهمی دارد.

اهداف پژوهش:

۱. معرفی و بیان مؤلفه‌های شعر آیینی.

۲. شناخت جلوه‌های مضامین آیینی در شعر سید حمیدرضا برقی و سوگواری‌های معاصر.

سؤالات پژوهش:

۱. سازوکار و ذهن و زبان شاعر در بیان مضامین آیینی چگونه است؟

۲. جلوه‌های مضامین آیینی در شعر سید حمیدرضا برقی و سوگواری‌های معاصر چگونه است؟

اطلاعات مقاله

مقاله پژوهشی

شماره ۵۸

دوره ۲۲

صفحه ۱۱۹ الی ۱۳۴

تاریخ ارسال مقاله: ۱۴۰۲/۰۳/۳۱

تاریخ داوری: ۱۴۰۳/۰۱/۱۷

تاریخ صدور پذیرش: ۱۴۰۳/۰۳/۰۵

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۴/۰۱

کلمات کلیدی

مضامین تعلیمی،

شعر آیینی،

محبت،

سید حمید رضا برقی.

ارجاع به این مقاله

ملکی، فاطمه، محمدی، مهدی و

صفری کندسری، خدیجه. (۱۴۰۴).

جلوه‌های مضامین مذهبی در شعر

آیینی حمیدرضا برقی و سوگواری

های معاصر. مطالعات هنر اسلامی،

۲۲(۵۸)، ۱۱۹-۱۳۴.

[dorl.net/dor/20.1001.1.*](http://dx.doi.org/10.22034/IAS)

***** ***/

dx.doi.org/10.22034/IAS

.۲۰۲۴.۴۰۳۱۵.۲۲۲۲

مقدمه

شعر تعلیمی در ادبیات فارسی از پیشینه کهنی برخوردار است و بخش قابل توجهی از سروده‌های شاعران آغازین به این نوع شعر اختصاص داشته است؛ شعر آیینی اگرچه از منظر انواع ادبی، گونه‌ای شعر تعلیمی محسوب می‌شود ولی باین حال، حضور از ادبیات حماسی گرفته تا ادبیات عرفانی و شعر تعلیمی در همه گونه‌های اصلی شعر، حتی غنایی، کاملاً محسوس است؛ به همین سبب در اختلاط ژانرهای ادبی، غالباً وجهی از این اختلاط با ادبیات تعلیمی پیوند می‌یابد. «قصد و هدف اصلی این‌گونه ادبیات نمایان‌دن راه درست و تحذیر از راه خطاست با بیان اثرگذار» (ربیعی و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۶۲). ادبیات تعلیمی از قدیمی‌ترین گونه‌های ادبی است که هدف آن آموزش و هدایت انسان‌ها است (کریمیان و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۶۲) که هدف اصلی آن تشریح دانش (چه عملی و چه نظری) برای خواننده و یا عرضه مسائل اخلاقی مذهبی و فلسفی به شکلی ادبی و درآمیخته با عناصر زیباسازی سخن است که در برخی از این آثار، عناصر و مایه‌های ادبی نمود چشمگیر دارد و در برخی دیگر کم‌رنگ‌تر است (اسکندری و مبارک، ۱۳۹۹: ۲). ادبیات تعلیمی دو نوع عام و خاص دارد، در معنای خاص متن موردنظر، آموزش دانش مثل دستور زبان مادری و یا لغت و غیره و معنای عام که متداول‌تر از خاص است به ذکر مسائل، اخلاقی، عرفانی، مذهبی، اجتماعی و غیره می‌پردازد (محسنی‌نیا و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۲۵). در ادبیات تعلیمی آموزش باید در اولویت باشد و این آموزش باید به‌نوعی با خودشناسی و جهان‌بینی منجر شود که با استفاده از این دو مقوله می‌توان حقایق را بهتر شناسایی کرد و به قوت و ضعف بسیاری از پدیده‌ها پی‌برد. ادبیات آیینی بخشی از ادبیات مذهبی ما به‌شمار می‌رود که بیشترین مضامین ادبیات تعلیمی را شامل می‌شود.

حمیدرضا برقی متولد مرداد ۱۳۶۲ در شهر مقدس قم است. او که قریحه شاعری را از جدش به ارث برده است، از پانزده‌سالگی اولین اشعارش را سرود و در این راه از اشعار قیصر امین‌پور بهره‌ها برد. در شهر مقدس قم که شهر علم و اجتهاد است، متناسب با محیط فرهنگی و بستر مذهبی آن به هنر «تعزیه» بیشتر از شهرهای دیگر اهمیت داده می‌شود. هنر ملی «تعزیه» با درون‌مایه اسلامی ریشه‌ای کاملاً ایرانی و چندین هزارساله دارد. ایرانیانی که با شاهنامه‌خوانی و نقالی به طرح مضامین غرورآمیز حماسی می‌پرداختند، از دوران آل‌بویه با تعزیه‌خوانی روایت حزن‌انگیز حادثه کربلا را شبیه‌خوانی کردند که تا به امروز این هنر ادامه یافته است. اما برقی که در این محیط نشوونما یافته است، صرفاً مدّاح یا مرثیه‌خوان اهل‌بیت نیست؛ بلکه با به‌کارگیری عناصری آشنا، ذهن مخاطب را به واقعه یا اتفاقی خاص گره می‌زند.

برقی شاعر معاصر ایرانی با بیانی متفاوت و تأثیرگذار به مدح ائمه اطهار پرداخته، با زبان ساده و بیان دلنشین مفاهیم را به‌گونه‌ای غیرمستقیم ابراز می‌کند و این از امتیازات اشعار ایشان است، اصطلاحاتی چون اقتباس، تضمین، تلمیح از شاخصه‌های اشعار برقی است، این شکل‌گیری‌ها در ساختار تازه اشعارش مشهود است. شعر او به سبب غنایی بودن، تأثیرگذاری، انتقال احساسات و عواطف طیف وسیعی از مخاطبان را شامل می‌شود. شاخص‌های ممتاز شعر او از نظر انسجام و مضمون‌آفرینی با خلق نمونه‌های ماندگار و ارزشمند گنجینه‌ای پربرابر است که با لحنی شورانگیز بیان شده است. شعر آیینی خود نوعی ادبیات تعلیمی به‌شمار می‌رود و با محتوا و گزاره‌های دینی و باورهای مذهبی اقشار مردم گره‌خورده است، و ساختار آن در چارچوب، قطعه، ترکیب‌بند، ترجیع‌بند و سهم اندکی غزل را شامل می‌شود. در اشعار

آیینی برقی، وصف شخصیت امام رضا علیه‌السلام کانون توجه این شاعر قرار گرفته است که به اشتیاق و دلباختگی و غرق‌شدن در شکوه و عظمت آن حضرت معطوف است و با اسلوب ادبی به بیان احساسات و عواطف درونی خویش می‌پردازد (محمدی و همکاران، ۱۳۹۴: ۵۹). یکی از روش‌های اثبات حقانیت رویدادها و حوادث تاریخی هستند که از میلاد امام علی علیه‌السلام گرفته تا حادثه غدیر خم را شامل می‌شود (نعمتی قزوینی و عبدی، ۱۳۹۷: ۱۲۴).

ادبیات آیینی با شاخه‌های گسترده و متنوع خود می‌تواند در طبقه‌بندی ژانرها، برحسب مورد در گونه حکمی و تعلیمی و در مواردی در گونه غنایی محسوب شود. این طبقه‌بندی به‌رحال زمانی که پیکره‌های شعری برخوردار از بار تعلیمی باشد، جز در حوزه شعر تعلیمی نمی‌گنجد. سهم مهمی از ادبیات تعلیمی مرتبط با ادبیات آیینی است و اساساً ادبیات آیینی در همه میراث‌های ادبی جهان، به‌نوعی با محتوا و گزاره‌های دینی و باورهای مذهبی گره خورده است و به همین سبب برای ورود به ارزش‌های تعلیمی در شعر آیینی، پرداختن به بن‌مایه‌های مذهبی و نهایتاً شعر تعلیمی، اجتناب‌ناپذیر می‌نماید. دامنه باورهای مذهبی بسیار گسترده است و اگر از منظر ادبیات به آن بنگریم، بیش از همه، یک موضوع عام از جایگاه ویژه‌ی بهره‌مند است و آن، شعر آیینی است. با نظری گذرا به درون‌مایه شعر آیینی مشخص می‌شود که در این قلمرو وسیع ذوق و اندیشه از هرچه مقدس و محترم و والا و زیباست، ستایش شده و از تمامی ناشایست‌ها و رذائل و آنچه موجب سقوط اخلاقی انسان می‌شود، نکوهش و تقبیح به‌عمل آمده است.

درباره شعر حمیدرضا برقی پژوهش زیادی در دسترس نیست. عسگری پیربلوطی (۱۴۰۰) در پایان‌نامه خود با عنوان «بررسی و تحلیل آشنایی‌زدایی در اشعار سید حمیدرضا برقی» معتقد است که برقی با قدرت ادبی ابتکار خاص خود به ایجاد ترکیباتی پرداخته که در زیبایی آثارش تأثیر به‌سزایی داشته است. تناسب صامت‌ها و مصوت‌ها و فراوانی انواع تکرار، ذهن خواننده را به ارزش آوایی شعر او معطوف می‌کند و نوای خوش موسیقی الفاظ را بر گوش و جان خواننده می‌نشانند. حیدری (۱۳۹۵) در پایان‌نامه خود با عنوان «بررسی صورت و معنی در شعر سیدحمیدرضا برقی» به این نتیجه می‌رسد که برقی شاعری جوان و آیینی‌سراست که توانسته است با «زبان عام‌فهم و خاص‌پسندش» مخاطبان عام و خاص زیادی را مجذوب شعر خویش نماید و ضمن استفاده از قوالب و مضامین سنتی، با نگاهی نو، تصویرسازی‌ها و مضمون‌پردازی‌های بدیع جذابیت خاصی به شعر آیینی ببخشد. ارج (۱۳۹۶) نیز در پایان‌نامه خود با عنوان «تحلیل و مقایسه جنبه‌های فکری و تصویری سروده‌های سعید بیابانکی با حمیدرضا برقی» ادعان می‌دارد که ضامین عاشورایی، فاطمی، علوی، مهدوی و دفاع مقدس در اشعار هر دو شاعر وجود دارد؛ اما بیابانکی علاوه بر این موضوعات، در حوزه نقد اجتماعی، طنز و مضامین عاشقانه نیز شعر سروده است. نکته دیگر این که نگاه بیابانکی به واقعه عاشورا متفاوت است؛ وی بیشتر از این که توصیفگر باشد، منتقد سطحی‌شدن تفکر عاشورایی و بسندگی به ظواهر این واقعه است. محمدی و دیگران (۱۳۹۴) در مقاله خود با عنوان «بررسی تطبیقی سیمای امام رضا (ع) در شعر دعبل خزاعی و سید حمیدرضا برقی» معتقدند که مفاهیم مشترک بسیاری همانند بیان شأن و مقام امام (ع)، امیدواری، حزن و اندوه، شفاعت‌خواهی و کرم و بخشندگی در شعر دو شاعر به چشم می‌خورد.

در زمینه شعر آیینی نیز می‌توان مواردی را به‌عنوان پیشینه پژوهش بیان نمود؛ از جمله خدامرد (۱۳۹۸) در پایان‌نامه خود با عنوان «آسیب‌شناسی شعر آیینی معاصر ایران» بیان می‌کند که یکی از نقاط ضعف و آسیب‌های وارده بر شعر آیینی معاصر ایران ضعف در اندیشه، پیام و محتواست. روح هنر و ادبیات آیینی، در پیام و محتوای آن نهفته است؛ و شاعر آیینی باید به این مقوله مهم توجه ویژه و خاص داشته باشد. پیام متعالی، محتوا و زبان متعالی هم می‌طلبند. زبان

نامتناسب و غیرکاربردی، به تنزل اندیشه و مفهوم و پیام اثر هم می‌انجامد. نوریان و خردمندپور (۱۳۹۳) در مقاله خود با عنوان «مضامین تعلیمی در شعر آیینی» می‌کوشند تا تعریف شعر آیینی، ویژگی‌های چشمگیر این نوع شعر، درون‌مایه شعر آیینی از دیدگاه تعلیمی و اندیشه‌های تعلیمی در انواع شعر آیینی را مورد بحث و بررسی قرار دهند و طیف گسترده حضور این قسم از شعر را که دربرگیرنده سروده‌های توحیدی، مدح و منقبت مذهبی و سوگ سروده‌های مذهبی در ادب فارسی است؛ نشان دهند و از دریچه ادبیات تعلیمی به بررسی این‌گونه سروده‌ها بپردازند.

همان‌طور که ملاحظه گردید در پژوهش‌های گذشته، تحقیق مستقلی که دربرگیرنده مضامین تعلیمی در شعر آیینی سید حمیدرضا برقی باشد وجود ندارد و این مسئله ضرورت انجام این پژوهش را باتوجه به خلأ آن تبیین می‌سازد.

۱. معرفی شعر آیینی

عنوان ادبیات آیینی و زیرمجموعه آن، از جمله شعر آیینی، عنوانی تازه است که در دهه هشتاد بر زبان‌ها و قلم‌ها جاری شد. پیش‌از این عنوان‌هایی چون ادبیات دینی، ادبیات مذهبی، ادبیات مناسبتی و... عنوان‌ها و نام‌هایی آشنا بودند؛ اما به تدریج این نام‌گذاری جایگزین شد و مقبول افتاد و به کار گرفته شد. گستره ادبیات آیینی البته فراتر و فراخ‌دامن‌تر از ادبیات دینی باید باشد؛ زیرا آیین‌ها هرچند عمدتاً خاستگاه دینی دارند؛ اما گاه آیین‌هایی هست که خاستگاه آن مسائلی چون ملیت و قومیت است و در ایران نیز نمونه‌هایی از آن را می‌توان نام برد (نوریان و خردمندپور، ۱۳۹۳: ۴). شعر آیینی در ادبیات عربی با ظهور اسلام به وسیله شاعرانی مانند حسان بن ثابت انصاری در دفاع از پیامبر صل‌الله‌پا به عرصه ادب نهاد و پس از ورود فرهنگ دینی به ایران شاعران و نویسندگان فارسی‌زبان در گستره وسیعی به ادبیات آیینی روی آوردن و تلاش نمودند اندیشه‌های مکتب جدید ارزش‌های اخلاقی و دینی و سیمای رهبران دینی را به‌عنوان الگوهای برجسته بشریت با زبانی ادبی معرفی کنند (محمدی و همکاران، ۱۳۹۴: ۶۰). این‌گونه شعر کانون توجه شاعران بوده و محتوای آن عمیق با مضامین کاربردی است. این آموزه‌ها جنبه درونی و در ریشه در اعتقادات و فهم عقاید فکری انسان‌ها دارد. شعر آیینی را به‌نحوی می‌توان جوششی از تفکرات والای فکری بشری دانست که مهم‌ترین و زیباترین مباحث کرامت و فضیلت‌های اخلاقی در آن گنجانده می‌شود؛ این اشعار بازگوی آیین مسلمانان هست و در تعامل با دیگر اشعار پیش می‌رود. با معرفتی عمیق متجلی می‌شود و بهترین نوع شعر برای ارائه در مجالس اهل‌بیت (ع) است.

شعر آیینی برای صعود به قله کمال انسانی و معنویت از اهمیت و جایگاه برجسته‌ای برخوردار است، شعر آیینی به انتقال ارزش‌های جامعه کمک می‌کند. از جمله جاذبه‌های اشعار آیینی الهام از قرآن، نهج‌البلاغه و احادیث امامان معصوم است و شاعر آیینی با شناخت درون‌مایه‌ها و مضمون و آشنایی با تاریخ می‌تواند اثر ماندگاری داشته باشد. این‌گونه شعر چون درون‌مایه و ماهیت مقدس دارد، در عمق جان و روح انسان اثر می‌گذارد. این شعر در همه ادوار به‌صورت مشخص در ایران رواج داشته و تقریباً اکثر شعرهای مذهبی با ستایش و مدح پیامبر صل‌الله‌و نعت معصومین علیه‌السلام سروده شده‌اند و هدفی جز آگاهی‌بخشیدن و تعلیم‌دادن ندارند. شاعران و نویسندگان نیز از این نظر به زوایای مختلف مدح و ستایش پرداخته‌اند.

۲. قلمرو شعر آیینی

اگر نگاه خود را صرفاً به دو قلمرو موضوعی منقبت و مرثیه شعر آیینی معطوف بداریم، ارائه طریق در مورد آثار منظوم توحیدی، نیایشی، عرفانی، اخلاقی و تعلیمی در گستره شعر فارسی نامشخص باقی خواهد ماند.

از منظر و گستره‌ای که می‌توان به حیطة شعر آیینی نگریست، اغلب آثار فاخر و ماندگار شعر فارسی، صبغه آیینی دارد و در قلمرو شعر آیینی قرار می‌گیرد. بنابر تعریفی که از شعر آیینی و گستره آن ارائه شد، ما با سه قلمرو موضوعی مشخص و قابل‌تعریف روبه‌رو هستیم و از این رو می‌توانیم تقسیم‌بندی موضوعی زیر را از شعر آیینی به‌دست آوریم:

الف) شعر توحیدی، نیایشی و عرفانی.

ب) شعر اخلاقی و پندی، اجتماعی، مقاومت، بیداری و دفاع مقدس.

که در گونه دوم، شاعر به رهایی انسان از اسارت دشمنان درونی، یعنی شیطان و نفس و هواهای نفسانی، و نیز رهایی انسان از بند دشمنان بیرونی، مانند قدرت‌های سلطه‌گر و خودکامه و استعماری می‌پردازد و با به‌کار بستن آن‌هاست که انسان به رهایی می‌رسد و از آن جا که دست او را می‌گیرد و از خاک به افلاک می‌کشاند، در مقوله ماورایی به‌شمار می‌آید.

ج) شعر ولایی.

شعر ولایی به لحاظ موضوعی، اختصاص به خاندان عترت و طهارت دارد و سخنان، سیره اخلاقی و فضای وجودی آنان در «شعر ولایی» بازتاب درخوری پیدا می‌کند. برای شعر ولایی می‌توان زیرمجموعه‌هایی در نظر گرفت که مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از: شعر نبوی، شعر علوی، شعر فاطمی، شعر عاشورایی، شعر رضوی و شعر مهدوی.

با بررسی آثار برجامانده از موضوعات یاد شده، در خواهیم یافت که مقوله مرثیه در تمامی زیرمجموعه‌های شعر ولایی به جز شعر مهدوی حضور دارد و مقوله منقبت در همه آن‌ها ساری و جاری است.

با این نگرش، تازه و تفاوت میدان دید، درمی‌یابیم که مقوله‌های منقبت و مرثیه تنها در بخشی از «شعر ولایی» حضور دارد و ابعاد موضوعی گسترده‌ای چون: بعثت، معراج، نزول قرآن، غزوات، غدیر، حکومت علوی، مبانی ارزشی فرهنگ عاشورا و... وجود دارد که می‌تواند فاقد جنبه‌های سوگواری، و مبتنی بر مؤلفه‌های ارزشی باشد (محدثی خراسانی، ۱۳۸۸: ۶۹).

۳. جایگاه شعر آیینی در دوره معاصر

اندیشه‌های دینی و غیردینی در عصر مشروطه و سیاست‌های دین ستیزی نظام‌های پس از مشروطه تا پیروزی انقلاب اسلامی تحولات عقیدتی عمیقی در جامعه ایرانی به‌وجود آورد. تحولات عقیدتی به‌وجود آمده، تأثیرات مستقیمی بر شعر این دوران داشت، به‌گونه‌ای که در طول تاریخ شعر فارسی برای اولین بار مضامین غیردینی و درون‌مایه‌های سوسیالیستی وارد شعر فارسی می‌شد. «شاعران کلاسیک ما هیچ‌گاه در شرایطی قرار نگرفته بودند که مقالات و دلالات استالینی بر آن‌ها دمیده شود و اندیشه نجات جمعی و جامعه بی‌طبقه، چنان آن‌ها را مجذوب و مفتون خود سازد که دین را افیون توده‌ها بدانند و برای مفاهیمی مثل خدا و سرای دیگر اهمیتی قائل نشوند. از سوی دیگر رضاخان نیز صدای شاعران دینداری را که می‌خواستند، از موضع دین به شعر سیاسی بپردازند؛ به‌کلی در نطفه خفه نموده و از دیگر سو جنبه‌های سیاسی دین را بسیار کم‌تأثیر و ناکارآمد کرد. در نتیجه سرچشمه‌های سرودن اشعاری را که می‌توانست از بخش سیاسی دین تغذیه شوند به‌کلی کور کرد. بدین ترتیب در دوره رضا کم‌ترین ادبیات دینی خلق شده و البته اثرات این مسئله را در دوره‌های بعد هم می‌توان مشاهده کرد» (زرقانی، ۱۳۸۷: ۱۶۳).

با برچیده شدن بساط دیکتاتوری رضاخان و به وجود آمدن آزادی‌های مقطعی و نسبی در دوره پهلوی دوم، هرچند که جریان‌ها و جنبش‌های مذهبی فراوانی فعالیت خود را از سر گرفتند؛ اما هنوز پرداختن به مضامین مذهبی بسامد بالایی ندارد. هرچند که ما سال‌ها پیش‌از این دوره نیز می‌توانیم، نمونه‌هایی از شعر مذهبی را در آثار بهار، ادیب پیشاوری، سید اشرف و... پیدا کنیم؛ اما مطابق قواعد سبک‌شناختی ما تنها در صورتی می‌توانیم یک موضوع و مضمونی را ویژگی سبک یک دوره یا شخصی قلمداد نماییم که بسامد داشته باشد.

با آغاز نهضت اسلامی به رهبری امام خمینی در سال ۱۳۴۲ و شروع فعالیت‌های فرهنگی و مذهبی، فصل تازه‌ای در تاریخ مبارزات مردم گشوده می‌شود و برای نخستین‌بار شاعران و نویسندگان متعهد به‌عنوان متولیان فرهنگی در عرصه مبارزه با خودکامگی گام برمی‌دارند و با سلاح قلم و زبان شعر به دفاع از شعائر دینی برمی‌آیند. از این زمان به بعد، مفاهیم دینی و اعتقادی به‌طور گسترده در شعر فارسی راه می‌یابد و شعر متعهدانه‌ای که تأثیر خاصی در انتقال مفاهیم دینی و مذهبی به نسل جدید داشت، پس از سالیان سال در کنار سایر جریان‌های شعری چهره می‌نماید. در طول دوران مبارزه با طاغوت، هویت مذهبی انقلاب و نهضت مردم، موجی وسیع و گسترده از مضامین و واژگان و در بیان کلی‌تر فرهنگ اسلام را به فراخنای شعر می‌کشاند و شعر از باورهای مذهبی و ستایش و یاد کرد از چهره‌های درخشان تاریخ اسلام سرشار می‌شود. احساسات شورانگیز مذهبی در تاروپود شعر تنیده می‌شود و سروده‌ها با بهره‌وری از این اندیشه‌ها و طرح حماسه شکوه‌مند عاشورای حسینی به تهییج و تحریک عواطف می‌پردازد.

شعر نو (آزاد، نیمایی، سپید و موج نو) به‌عنوان یک پدیده جدید فرهنگی در ایران به لحاظ بنیان و ماهیت از تفکرات غربی تأثرات فراوانی یافته است و ادبیات جدید غرب؛ به‌ویژه فرانسه و ادبیات ترکی عثمانی که خود از ادبیات فرانسه سرچشمه می‌گرفت در کنار دیگر منابع الهام‌نیما در ارائه قالب جدید شعری نقش غیرقابل‌انکاری داشته است. از دیگر سو، اغلب شاگردان بلافصل نیما و سایر نوپردازان پیش از آن که تحت تأثیر مستقیم آموزه‌های دینی و علقه‌های مذهبی باشند، روشنفکرانی بودند با مبانی فکری و روحی خاصی که ملهم از اندیشه‌های نو در عصر جدید بودند و به‌موازات تشدید بحران‌های سیاسی در کشور شعر خود را در خدمت مضامین سیاسی و اجتماعی قرار می‌دادند. بنا به دلایل یاد شده، در آن مقطع از تاریخ شعر فارسی هرگز تصور نمی‌شد، شعر جدید فارسی بتواند مایه‌های دینی و اعتقادی را به خود راه دهد و در کنار دیگر جریان‌های شعری آثار درخشانی با نظام جمال شناختی جدید عرضه نماید به‌گونه‌ای که بتواند قدرت اقتناعی لازم را در همه طیف مخاطبان خود داشته باشد. حوادث سیاسی و اجتماعی مهمی که در دهه چهل و پنجاه، رخ داد از قبیل آغاز نهضت اسلامی از سال ۴۲ با رهبری امام، قیام پانزده خرداد و شروع مبارزات مسلحانه، موجب شد، تئوری که نیما برای نظام شعری خود مطرح کرده بود، جامعه عمل به خود پوشاند و این خلاء شعر جدید فارسی (عدم توجه به باورهای اعتقادی) برای همیشه از بین برود. شعر نوی (نیمایی، آزاد، سپید و موج نو) دین‌گرای متعهدانه‌ای که از دهه چهل به بعد شاهد رشد آن بودیم، امروز برای خود در کنار دیگر جریان‌های مهم شعری دفتری گشوده است و یکی از شاخه‌های مهم شعر نوی حماسی و اجتماعی به‌شمار می‌رود.

منابع مربوط به شعر نو فارسی شفيعی را از پیشگامان شعر نو آیینی می‌شمارند؛ اما کسانی که کم‌ترین آشنایی با نظام حاکم بر شعر او دارند، می‌دانند این داوری چه اندازه سطحی و دور از معیارهای علمی است. وارد کردن شفيعی به این حوزه از شعر جدید فارسی؛ به‌ویژه در مجموعه «از زبان برگ» با توجه به سطوح اندیشگی و پشتوانه‌های شعر او یک داوری شتاب‌زده و کاملاً سطحی است و معلوم می‌شود، اغلب منابع استناد به منابع پیش از خود را به مراجعه بر آثار شفيعی ترجیح داده‌اند. به نظر می‌رسد، کتاب «چشم‌انداز شعر نو فارسی» حمید زرین‌کوب در ایجاد توهم نویسندگان

بعد از خود نقش ویژه‌ای داشته است؛ درحالی که کتاب مزبور باتوجه به زمان تألیف خود یکی از بهترین منابع در شناساندن مبانی شعر نو فارسی به‌شمار می‌آید و آن چه نویسنده درباره شفیعی گفته است، بی‌تردید از درک صحیح ایشان از سبک شعر او حکایت دارد.

شفیعی نه به روایت روی می‌آورد و نه به قصه‌گویی باین‌همه از یک‌طرف روح فرهنگ اسلامی در سطح گسترده خود در شعر او موج می‌زند و غالباً از اساطیر و تاریخ و فرهنگ اسلامی برخوردار است و این نکته‌ای است که نمی‌توان آن را در شعر شفیعی کدکنی نادیده گرفت» (زرین کوب، ۱۳۵۸: ۲۴۷). خطای موجود در منابع یاد شده، در این زمینه می‌تواند از عوامل چندی ناشی شده باشد: حدود و ثغور شعر آیینی از دیگر ژانرهای ادبی به‌خوبی تشخیص داده نشده است؛ چون می‌بینیم صرف به‌کاربردن اصطلاحات دینی و مذهبی در شعر این توهّم را ایجاد می‌کند، حتماً آن شعر را، شعر مذهبی و سراینده آن را شاعر آیینی بنامیم، درحالی که شعر آیینی با شعری که دارای اصطلاحات و واژگان مذهبی است، تفاوت بنیادین دارد. شاید این امر یک دلیل روان‌شناسی و جامعه‌شناختی هم داشته باشد؛ به این معنا سال‌ها دوری شعر فارسی از مفاهیم دینی به دلیل تلاش گسترده حکومت‌های دیکتاتوری در جهت زدودن باورهای دینی از سطح جامعه موجب شد، حتی کاربرد یک واژه و تعبیر مرتبط با مفاهیم اعتقادی و عناصر دینی چنان مایهٔ اعجاب و شگفتی باشد که به طور احساسی شعر مزبور را شعر مذهبی قلمداد نماییم (اکرمی و خاکپور، ۱۳۹۰: ۱۴).

۴. اندیشه‌های آیینی در شعر برقی

توبه و بازگشت: توبه، آخرین نماد ارتباط با خداوند و بر دوپایه پوزش‌طلبی و آهنگ بازگشت به‌سوی خدا استوار است. به همین دلیل قرآن می‌فرماید: «اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ» (هود/۳) از منظر قرآن تمام انسان‌ها نیازمند طلب استغفار هستند. همان‌گونه که مشرکان (فصلت/۶) و مؤمنان (بقره/۱۹۹) باید استغفار کنند. پیامبر نیز مأمور به استغفار است؛ (نصر/۳) زیرا پوزش‌طلبی بازتاب دغدغه آرایش روح و احساس ترس از خداست. در وجود مقدس پیامبر، گناه اصطلاحی زمینه نداشت؛ درعین‌حال، نگرانی و ترس از خدا بر آن حضرت چیره بود. به این دلیل که دنیا، خانه‌ای پر از انواع و اقسام گردوغبار است و آلوده‌شدن بدان‌ها در سطوح مختلف، روح تمام انسان‌ها را تهدید می‌کند (مطهری، ۱۳۸۰: ۵۴۳/۲۳). این فضیلت اخلاقی در اشعار، شاعر مشهود و به زیبایی بیان شده است.

مرا ببخش، مرا چون که خوب می‌دانم

که توبه کردم و آدم نمی‌شوم هر گز

(برقی، ۱۳۹۸: ۲۵)

من استغفار کردم از نگاه تو، نمی‌دانم

اجابت می‌شود این توبه‌کردن‌های با اکراه

(برقی، ۱۴۰۰: ۴۲)

کرامت و مهمان‌نوازی: از جلوه‌هایی که انسانیت را به نمایش می‌گذارد مهمان‌نوازی و احترام‌گذاشتن به مهمان است. از جمله آداب مهمان، تکریم وی است؛ ولی همین مهمانی‌ها نیز آثار و برکات اجتماعی دارد و نه‌تنها بار مسئولیت شخص را برمی‌دارد و او در پیشگاه خدا آبرویی کسب می‌کند؛ بلکه بستری برای انسجام اجتماعی و تألیف قلوب خواهد

بود. از نظر روایات اسلامی، مهمان‌نوازی، یکی از برترین مکارم اخلاقی است. در روایات اسلامی، افزون بر تشویق و تأکید فراوان بر فرهنگ مهمان‌نوازی، رهنمودهای بسیار ارزنده‌ای در جهت صحیح و تقویت این فرهنگ ارائه شده است. این مؤلفه در اشعار برقی دیده می‌شود:

به عابرها تعارف می‌کنی داروندارت را

تو آن باغی که می‌ریزد بهشت از روی پرچینت

کرم یک‌ذره از سرشار صفت‌هایت

حسن یک‌دانه از بسیار عناوین است

(برقی، ۱۳۹۸ الف: ۱۶)

در این طریق فقط میزبان به سجده شده است

که توتیا بکند خاک پای مهمان را

(همان: ۳۶)

صبر و مدارا با دیگران: صبر و شفقت با دیگران نیز یکی از تکنیک‌های انسان در ارتباط با دیگران است. یکی از راه‌های شفقت و مدارا با دیگران آن است که انسان در مواجهه با سخن زشت و یا عمل ناصواب دیگران بدان توجه داشته باشد که هر کسب برحسب اعتقاد درونی خود سخن می‌گوید و یا عملی را مرتکب می‌شود و خاموشی در برخی مواقع بهترین انتخاب برای انسان در مواجهه با دیگران است. «در فضیلت‌های اخلاقی صبر و شکیبایی در ادب، موشکافی‌های صورت‌گرفته و لطایفی استخراج گردیده است که در فرهنگ بشری کمتر سابقه داشته و می‌توان برای همه انسان‌ها راهگشا و الهام‌بخش باشد» (افراسیاب‌پور، ۱۳۹۱: ۱۲۵).

درون خانه‌ام محرم نمی‌بینی، تحمل کن

که می‌خواهند ای تنهاترین تنهاتر از اینت

تو غم‌های بزرگی در میان کوچه‌ها دیدی

که دیگر این غم کوچک نخواهد کرد غمگینت

(برقی، ۱۳۹۸ الف: ۱۸)

به حکم صبر پذیرفت درد بیعت را

و گرنه دست خدا کی دهد به دشمن دست

(همان، ۱۴۰۰ الف، ۳۵)

رعایت حق نان‌ونمک: «در آیین عیاران و جوانمردان آنچه که اخلاق ستوده و حسنه است، رعایت حق نان‌ونمک است» (اسکندری و مبارک، ۱۳۹۹: ۲۵). جوانمردان به این اصل، بسیار پایبند هستند و هرگز حق نان و نمک را زیر

پا نمی‌گذارند. حتی کسانی که با وجود داشتن روحیه و طبع جوانمردی، گاهی به کارهای ناروا دست می‌زنند، این اصل را به‌طور کامل رعایت می‌کنند:

کدامین دست، دست کودکت را بر زمین انداخت؟

نمک‌شناس آن دستی که روزی بود مسکینی

در این زخم غم‌هایت بسوزاند مرا یک‌عمر

نصیبم کن نمک از سفره همواره رنگینت

(برقی، ۱۳۹۸ الف: ۱۹)

بی‌اعتباری دنیا: انسان‌های بزرگ به دنیا و تعلقاتش همواره به چشم «حقارت» می‌نگرند و اعتقاد دارند که چون انسان دست‌خالی به این دنیا آمده، باید تهی‌دست و بدون تعلق از دنیا برود؛ عدم تعلق به دنیا یکی از شاخص‌های اصلی عرفاً در ارتباط با آن است (قشیری، ۱۳۸۸: ۳۰). در ارتباط انسان با دیگران آن هنگام که تنها برای رضای خداوند باشد، باعث می‌شود که ارتباط انسان با دنیا و جاذبه‌های آن نیز تنها در جهت رضای الهی قرار گیرد؛ مال و متاع دنیوی برای خدمت به خلق و جذب رضای الهی صرف گردد و اگر چنین نباشد آن متاع دنیا سزاوار نابودی و طرد شدن است (همان: ۳۱). ابوسعید به نقل از حدیث پیامبر که فرموده‌اند: «حُبُّ الدُّنْيَا رَأْسُ كُلِّ خَطِيئَةٍ» دوستی با دنیا را سرمنشأ تمام خطاها و لغزش‌های انسان می‌داند که آدمی باید از آن دوری کند (ابن‌منور، ۱۳۶۰: ۳۲۵). برقی درباره این مقوله اشاره دارد که دلبستگی‌های زودگذر و دوام‌ناپایدار در دنیا چیزی جز فریب نیست و در واقع دنیا متایی زودگذر است:

جهان این هیچ سردرگم، فریبم داد با گندم

برای دفعه چندم نبودم آدم خوبی

گریزان از همه دنیا خودم را یافتم اینجا

خودم را با بدی‌هایم کنار، ای همه خوبی

(برقی، ۱۴۰۰ الف: ۱۱)

امید و توکل به خدا: رجا در اصطلاح صوفیان عبارت از «امیدبستن به محبوبی است که جمیع اسباب مربوط به محبت و محبوب را در اختیار بنده تواند گذاشت. پس رجا امید سالک است به عنایات و الطاف بی‌حدومرز الهی که نتیجه‌اش دل‌بستن او است به مراتبی که در احوال و مقامات در طی طریق برایش پیش می‌آید» (گوهرین، ۱۳۶۸: ۲۲/۶). توکل نیز در رابطه با انجام وظیفه و نتیجه عمل مطرح است و غرض از آن، زدودن پاره‌ای از تشویش‌هاست که مکلف را هدف قرار می‌دهد؛ زیرا موقع انجام کار و رسالتی، این دغدغه که «نتیجه چه خواهد بود؟» به سراغ انسان می‌آید. تشویق به توکل این پیام را دارد که اگر عمل در راستای انجام مسئولیت و اطاعت خدا باشد، نتیجه خوب را خداوند تضمین می‌کند. شهید مطهری می‌فرماید: «در توکل دو تعهد و دو عهده داری نهفته است؛ بنده به عهده می‌گیرد که در مسیر اطاعت خدا باشد و خداوند به عهده می‌گیرد که سرنوشت بنده‌اش را که به او واگذار کرده، به بهترین صورت رقم زند» (مطهری، ۱۳۸۰: ۲۷/۴۱۰). برقی در تلاش برای نشان دادن بارقه رسیدن به آرزومندی‌هاست؛ در شرایطی که غم و غصه بر خواننده مستولی شده است. امید، عامل ذاتی و باطنی شالوده زندگی

و عامل پویایی روان انسان است؛ البته امیدی که با توکل به خدا همراه است. شاعر امیدوار است و رشته طلایی امید به گونه‌ای ناگسستنی با تار و پود اشعار او پیوند یافته:

مرده بودم، بانگ «هل من ناصر»ش اعجاز کرد

ناگهان برخاستم مُردن نمی‌دانم چه شد

پابه‌پای او سرم بر نیزه شد از اشتیاق

دست‌وپا گم کرده بودم، تن نمی‌دانم چه شد

(برقی، ۱۳۹۸ الف: ۳۳)

برایم گوش‌ماهی‌ها تمام نامه را خواندند

که موسی با توکل بار خود را بست از دریا

(همان: ۵۱)

دوستی با اولیای حق: نمادها و ارزش‌های دین و فرهنگ در اشعار آیینی نمایان باشد. با اشعار آیینی باید به درک درستی از نگرش‌های تاریخی رسید، بافت منسجم آموزه‌های اخلاقی، اجتماعی و علمی که در گرو تعلیم و تربیت ادبیات تعلیمی است از نکات بسیار مهم است، گذشته از آفت‌های شعر آیینی که از جمله آن‌ها: تحریف تاریخ و توجه‌نداشتن به وقایع تاریخی، توجه‌نکردن به این فرهنگ ناب، مقلد بودن و عدم توجه به طرح و نداشتن تناسب با مداحی و تعزیه و دیگر سوگ‌سروده‌ها است، باید حائز اهمیت قرار گیرد. یکی از راه‌های رسیدن به این مهم از منظر برقی، دوستی با اولیاءالله است. برقی رسیدن به کمال را بدون فراهم کردن مقدمه آن امکان‌پذیر نمی‌داند. وی دوستی با اولیای حق را باعث سهولت طی شدن این مسیر برمی‌شمارد:

چرا من مثل سجاده نیغتم زیر پای او

که از زخم تنش زنجیر زخم تازه‌تر می‌خواست

(برقی، ۱۳۹۸ الف: ۲۷)

استفاده از آیات و احادیث: تضمین احادیث و استفاده از آیات قرآن در شعر به نوعی تجلی در ادب فارسی محسوب می‌شود. استفاده از مفاهیم قرآنی و الهام از آیات و آموزه‌های دینی باعث تعالی و کمال‌گرایی می‌شود و در طول تاریخ ثابت کرده که شعر مورد توجه بیشتر و تأثیر بهتر بر روی مخاطب دارد. اشعاری که به آیات قرآنی و به مضامین احادیث ارجاع داده شده‌اند تجلی بیشتری در اندیشه مخاطب داشته و موجب تزکیه ذهن و پرورش قوای فکری می‌شود.

قسم به معنی لا یمکن الفرار از عشق

که پر شده است جهان، از حسین سرتاسر

(برقی، ۱۴۰۰: ۷۰)

صدای آیه " کهف الرقیم " می‌آید

بخوان! بخوان و مرا زنده کن، مسیحا سر!

(همان: ۴۸)

مرا از فیض رستاخیز چشمانت مکن محروم
جهان را جان بده، پلکی بزن، یا حی و یا قیوم

(همان: ۷۳)

رعایت تواضع و پرهیز از خودبینی: «عجب یا خودبینی از جمله اوصاف ناپسند به شمار می‌آید. در این حالت، آدمی خود را به جهت اوصاف کمال که در خود ببیند بزرگ بشمارد» (اسکندری و مبارک، ۱۳۹۹: ۳). یکی از دلایل آفاتی که از دیگران و روزگار به انسان می‌رسد ناشی از رعونت و تکبر خود انسان است؛ اگر انسان بخواهد از آزار دیگران در امان باشد باید خودی خود را در میان نبیند؛ تا به سبب آن، دیگران نیز به او توجهی ننموده و به وی آزاری نرسانند؛ مثل کسی که با وجود خودی خود در پی رهایی از آزار دیگران است چون آن است که بیمار گشته و با وجود آنکه طبیب شفای او را در اجتناب از خوردن دانسته؛ اما او درمان خود را در غذا خوردن دنبال می‌کند (هجویری، ۱۳۸۳: ۹۳). تواضع که نوعی فروتنی نیز محسوب می‌شود یکی از فضایل پسندیده است، انسان وارسته هرگز نباید دچار تکبر شود. فروتنی و تواضع و احترام و بزرگ منشی یکی از فضیلت‌های اخلاقی است که مورد پسند خدای متعال می‌باشد، شاعر در اشعارش به زیبایی این فضیلت اخلاقی را به تصویر کشیده:

من کیستم بدون تو؟ از من به من بگو

ای آن خفته در غزل ناگهانی‌ام

(برقی، ۱۳۹۸ الف: ۵۹)

سامرائی شده‌ام، راه گدایی بلدم

لقمه نانی بده از دست شما نان کم نیست

(همان، ۱۴۰۰: ۳۸)

توکل به خدا: نتیجه توکل آن است که انسان هیچ‌چیزی را تماماً برای خود نمی‌خواهد و دیگران را نیز در سود و منفعت و معلوم خود شریک می‌داند: «ابوجعفر حداد گوید دوازده سال اندر بازار بودم و بر اعتقاد توکل کار کردمی و هر روز مزد بیافتمی و هیچ منفعت از آن برنداشتمی بقدر شربتی آب و نه آن قدر که اندر گرمابه شدمی و هر روز مزد خویش بنزدیک درویشان آوردمی بشو نیز یه و بران حال همی بودم» (قشیری، ۱۳۸۸: ۲۵۲). نداشتن توکل به خدا باعث می‌شود که انسان پیوسته فکر فردا و غم نان فردایش باشد. از این رو، برقی از مخاطب خود می‌خواهد تا در همه امور به خدا توکل کند تا در دنیا و آخرت سعادت‌مند شود؛ چراکه راز موفقیت انبیا نیز همین نکته بوده:

برایم گوش‌ماهی‌ها تمام نامه را خواندند

که موسی با توکل بار خود را بست از دریا

(برقی، ۱۴۰۰: ۴۳)

برقی حتی در معرفی خداوند، حق را به توکل نسبت می‌دهد:

خدا کسی است که شب‌های برف و زوزه گرگ

شبان گمشده را بارها بغل کرده

از آفتاب سحر تابه‌حال پرسیدی

که گرگ‌ومیش هوا را چرا بغل کرده

خدا توکل آبادی است اگر که هنوز

قنات گل شده را روستا بغل کرده

(همان، ۱۳۹۸ الف: ۱۰۲)

۵. سوگواری های معاصر

آیین‌های سوگواری از جمله مراسمی است که در حوزه فرهنگ یک جامعه قرار می‌گیرد و جزو آداب و رسومی است که همه‌ی جوامع با ادیان و فرهنگ‌های گوناگون به آن توجه دارند. در ایران نیز این مراسم همواره به مناسبت‌های مختلف و با اهمیت خاصی انجام می‌شده است. در سال‌های منتهی به پیروزی انقلاب اسلامی، آیین‌های سوگواری و مراسم عزاداری در ایران تحولات چشمگیری یافت. این تحولات نه تنها به تغییرات در ساختار و باطن مجالس عزاداری منجر شدند، بلکه به شیوه‌های جدیدی در برگزاری این مراسم و نگاه‌های متفاوت به ارزش‌های مذهبی و انقلابی انجامیدند.

آیین‌های سوگواری و مراسم عزاداری در ایران پس از انقلاب اسلامی سهم مهمی در شکل‌دهی به ارزش‌ها، ایدئولوژی‌ها و فعالیت‌های انقلابی داشته‌اند. تحولاتی که در این آیین‌ها رخ داده است نشان می‌دهد که این مراسم‌ها توانستند با استفاده از عناصر فرهنگی و مذهبی، انگیزه‌ها و اعتقادات انقلابی را تقویت و به شکل‌دهی به هویت و مشارکت شهروندان در فعالیت‌های انقلابی کمک کنند. این تحولات نشان می‌دهد که مراسم‌های سوگواری و عزاداری در ایران نه تنها برای ابراز احساسات غم و اندوه بلکه برای ایجاد همبستگی اجتماعی و تحکیم اراده انقلابی نیز اهمیت بسیاری دارند. بر این اساس، می‌توان گفت که تظاهرات فراندوم‌گونه و باشکوه تاسوعا، عاشورا و اربعین حسینی و همچنین سوگواری برای کشته‌شدگان انقلاب از عوامل اصلی سلب مشروعیت و سرنگونی رژیم پهلوی بودند. تصاویر شماره ۱ و ۲ نمونه‌هایی از مراسم سوگواری در دوره معاصر است.

تصویر ۱. سوگواری معاصر، تهران، در راهپیمایی عضوای ۱۳۵۷، میدان آزادی. منبع: سایت پژوهشکده تاریخ معاصر

تصویر ۲. مراسم تعزیه در اصفهان، دوره پهلوی، معاصر. منبع: سایت پژوهشکده تاریخ معاصر

شکوه روزافزون آیین‌های عاشورایی نشان می‌دهد که این سنت داغ‌دیدگی باید از کارکردهای عمیق اجتماعی برخوردار باشد؛ چه اینکه اگر غیر از این بود، این مراسم‌ها نباید تا این اندازه از عمق و پویایی برخوردار می‌شد. افزایش روحیه انقلابی‌گری و اعتراض، بردباری در برابر مشکلات، تخلیه رنج، افزایش انسجام اجتماعی، برقراری پیوندهای میان نسلی،

افزایش کنترل اجتماعی، رؤیت‌پذیری و بازنمایی هنرهای شیعی از جمله مهم‌ترین کارکردهای آیین‌های عزاداری در ایران پس از انقلاب است. البته از کژکارکردها یا کارکردهای منفی که حاصل مواجهه فرهنگی معاصر با این رخداد تاریخی است، نیز می‌توان به ایجاد گروه‌های دینی و تهدید پیوندهای کلان اجتماعی، تقویت معارضه میان شیعیان و غیرشیعیان، دین‌داری و اخلاق فصلی اشاره کرد (صادق‌نیا، ربانی، ۱۳۹۳: ۷۳).

نتیجه‌گیری

ادبیات تعلیمی گونه مهم ادبی به شمار می‌آید که مسائل آموزشی را با بیانی لطیف و احساسی بیان می‌کنند، این زبان، زبانی هنرمندانه و خلاق است که باسلیقه و روحیات گوناگون در تعامل است و بخش گسترده‌ای از آثار مذهبی و آیینی را شامل می‌شود. در اشعار آیینی علاوه بر مضامین آموزشی و تعلیمی، شاعر دقیقاً روی لبه تیغ حرکت می‌کند، به نحوی که اگر بخواهد از قدرت تخیل به‌نوعی بهره‌برد که موضوع، دچار تحول و تغییرات شود، باید پاسخ‌گوی تاریخ و تاریخ‌نگاران و مردمی باشد که صدها سال با ذهنیت تاریخی ماجرا آشنا بودند. پس تخیل را باید با حقیقت واقعه آمیخت، به صورتی که اصل ماجرا همان باشد که هست، ولی زاویه دید و تخیل شاعر به‌گونه‌ای باید باشد که بتواند مخاطب را از دریچه نگاه خود به دیدن واقعه دعوت کند؛ برقی این توانایی را دارد که با انعطاف زبان و تخیل و عاطفه، برای مخاطب خود ماجرای دلنشین و تأثیرگذار را بیان کند. شاعران فارسی‌زبان از دیرباز به شعر آیینی توجه فراوانی داشته‌اند. در دوران معاصر، به‌ویژه پس از انقلاب اسلامی، شعر آیینی سیری صعودی پیدا کرد و از نظر قالب و محتوا دچار دگردیسی شد. در بیان مضامین تعلیمی در شعر برقی می‌توان گفت: برقی در اشعار خویش دست‌به‌دامن تلمیحات شده که این ویژگی نشان از مطالعه و تسلط بر منابع دینی از جمله قرآن کریم و احادیث دارد که بر ارزش شعر افزوده است. برقی از اسلوب ادبی بهره‌مند است. در شعر برقی قوه خیال سهم بیشتری را به خود اختصاص داده و به سروده‌هایش جلوه‌ای ویژه بخشیده است.

برقی در سرودن اشعار آیینی روش جدیدی را به کار می‌گیرد از جمله: اشارات هنرمندانه‌اش بر زیبایی اشعارش می‌افزاید و نگریستن شاعر به شعر از زاویه‌ای جدید و گریزهای شاعرانه به حوادث تاریخی، وقایع را برای مخاطب جذاب می‌کند. برقی با به‌کارگیری مضامین تعلیمی همچون توبه، توکل، تواضع و صبر در کنار به‌کارگیری آیات قرآن و احادیث، شعری عوام‌فهم‌تر را برای مخاطب خلق نموده است.

فهرست منابع و مآخذ:

کتاب‌ها

قرآن کریم

- ابن‌منور، محمد. (۱۳۶۰). اسرار التوحید فی مقامات شیخ ابوسعید ابوالخیر. تصحیح ذبیح‌الله صفا، تهران: فردوس.
- برقی، حمیدرضا. (۱۳۹۸). طوفان واژه‌ها. چاپ بیست و چهارم، تهران: فصل پنجم.
- . (الف، ۱۳۹۸). یحیی. چاپ هشتم، تهران: فصل پنجم.
- . (۱۴۰۰). قبله مایل به تو. چاپ هفدهم، تهران: فصل پنجم.
- . (الف، ۱۴۰۰). رقعہ. چاپ دهم، تهران: فصل پنجم.
- زرقانی، مهدی. (۱۳۸۷). چشم‌انداز شعر معاصر ایران. چاپ سوم، تهران: نشر ثالث.
- زرین‌کوب، حمید. (۱۳۵۸). چشم‌انداز شعر نو فارسی. تهران: انتشارات توس.
- گوهرین، سید صادق. (۱۳۶۸). فرهنگ لغات و تعبیرات مثنوی، تهران: زوآر.
- قشیری، ابوالقاسم عبدالکریم‌بن‌هوازن. (۱۳۸۸). رسالهٔ قشیریه، ترجمهٔ ابوعلی عثمانی، تصحیح بدیع‌الزمان فروزانفر، چاپ دهم، تهران: علمی و فرهنگی.
- محدثی خراسانی، زهرا. (۱۳۸۸). شعر آیینی و تأثیر انقلاب اسلامی بر آن. تهران: مجتمع فرهنگی عاشورا.
- محقق، جواد. (۱۳۵۸). ای آفریدگار. تهران: انتشارات هجرت.
- مطهری، مرتضی. (۱۳۶۸). مجموعه آثار، تهران: صدرا.
- هجویری، ابوالحسن علی‌بن‌عثمان. (۱۳۸۳). کشف‌المحجوب. تصحیح و تعلیقات محمود عابدی، چاپ دوم، تهران: سروش.

مقالات

- اسکندری شرفی، فرشاد؛ مبارک، وحید. (۱۳۹۹). «بازنمایی مضامین اخلاقی و تعلیمی در پنج‌گنج عماد فقیه کرمانی»، نشریه علمی پژوهش‌نامه ادبیات تعلیمی، شماره ۴۷، ۱۷۰-۱۳۲.
- افراسیاب‌پور، علی‌اکبر. (۱۳۹۱). «فضیلت صبر در ادبیات تعلیمی». نشریه علمی پژوهشی پژوهش‌نامه ادبیات تعلیمی، دوره ۴، شماره ۱۶، ۱۲۹-۱۰۳.
- اکرمی، میرجلیل؛ خاکپور، محمد. (۱۳۹۰). «نقد و بررسی شعر نوآیینی پیش از انقلاب اسلامی». پژوهش‌های ادب عرفانی (گوهر گویا)، دوره ۵، شماره ۳، ۵۶-۳۳.
- ربیعی، حجت‌الله؛ خراسانی، محبوبه؛ رشیدی‌آشجردی، مرتضی. (۱۳۹۸). «بررسی نمود ادبیات تعلیمی در شعر اخوان ثالث». نشریه علمی پژوهش‌نامه ادبیات تعلیمی، دوره ۱۱، شماره ۴۱، ۱۸۰-۱۶۱.

- صادق نیا، مهراب؛ ربانی، محمدعلی. (۱۳۹۳). «تحلیل کارکردی سوگواری‌های محرم در ایران پس از انقلاب». نشریه شیعه‌شناسی. دوره ۱، شماره ۱، ۷۳-۹۰.
- صالحی، پیمان؛ سهیلی گیلانی، سهراب. (۱۳۹۵). «عاشورا و امام حسین (ع) در اشعار شاعران فارسی و عربی معاصر». دوره ۱، شماره ۲، ۱۵۱-۱۲۳.
- کریمیان، مریم؛ مهربان قزل حصار، جواد؛ اشرفزاده، رضا. (۱۳۹۸). «تحلیل ادبیات تعلیمی از انواع ادبی دیگر قرن چهاردهم (نظم)». نشریه علمی پژوهش‌نامه ادبیات تعلیمی، دوره ۱۱، شماره ۴۲، ۱۶۱-۲۰۴.
- محسنی‌نیا، ناصر؛ ابوالقاسمی، محسن؛ صدرایی، رقیه. (۱۳۹۹). «تحلیل آموزه‌های تعلیمی در آثار برجسته عرفانی و صوفیانه حکیم ملاعباسعلی کیوان قزوینی». نشریه علمی پژوهش‌نامه ادبیات تعلیمی، دوره ۱۲، شماره ۴۵، ۱۶۳-۱۲۸.
- محمدی، مجید؛ عزیزی، کبری؛ میرزایی، فرخنده. (۱۳۹۴). «بررسی تطبیقی سیمای امام رضا (ع) در شعر دعبل خزاعی و سید حمیدرضا برقی». کاوش‌نامه ادبیات تطبیقی، شماره ۲۰، ۵۹-۸۲.
- نعمتی قزوینی، معصومه؛ عبدی، رعنا. (۱۳۹۷). «غدیر از منظر شعر آیینی عراق باتکیه بر اشعار سیدرضا موسوی هندی، عبدالمحسن ابوالحب، احمد وائلی، سید جمال گلپایگانی». پژوهش‌نامه علوی، دوره ۹، شماره ۲، ۱۴۱-۱۱۹.
- نوریان، سید مهدی؛ خردمندپور، مسعود. (۱۳۹۳). «مضامین تعلیمی در شعر آیینی». نشریه علمی پژوهش‌نامه ادبیات تعلیمی، دوره ۶، شماره ۲۳، ۱۸-۳۸.